

INSTITUT ZA ISTORIJU U SARAJEVU

PRILOZI
CONTRIBUTIONS

UDK: 323.2:28 (497.6) "1945/1961"
Izvorni naučni rad

ODUZIMANJE IMOVINE ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI OD ZAVRŠETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA DO 1961. GODINE

Denis Bećirović
Filozofski fakultet Tuzla,
Bosna i Hercegovina

Apstrakt: U radu se na osnovu neobjavljene arhivske građe objašnjavaju uzroci, tok i razmjere oduzimanja imovine Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Nakon završetka Drugog svjetskog rata avnojevska Jugoslavija je ubrzano donosila zakonske akte kojima je ograničavala imovinu vjerskih zajednica, uključujući i Islamsku zajednicu. Nova vlast nije uvažavala specifične elemente kod vjerskih zajednica tretirajući ih potpuno isto kao i druge zemljoposjednike i privatne poduzetnike. Do 1961. godine komunistička vlast je usvojila set pravnih propisa na bazi kojih je država pristupila oduzimanju imovine Islamske zajednice putem pravnih mehanizama konfiskacije, nacionalizacije, sekvestracije i eksproprijacije. Ovaj tekst je, prije svega, fokusiran na prezentiranje i analiziranje statističkih podataka Komisije za vjerska pitanja, a koja govore o oduzimanju imovine Islamske zajednice na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Islamska zajednica, komunistička vlast, Komunistička partija Jugoslavije, Bosna i Hercegovina, Komisija za vjerska pitanja, socijalizam, agrarna reforma, nacionalizacija, konfiskacija i eksproprijacija.

Abstract: On the basis of unpublished archival sources, this paper explains the causes, progress and the scale of the expropriation of property of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina. After the end of the Second

World War Yugoslavia hastily passed acts of law which limited the property of religious communities, including the Islamic Community. The new government did not respect specific elements of the religious communities treating them exactly the same as other landowners and private entrepreneurs. Until 1961 the communist government adopted a set of legal rules on the basis of which the state started to repossess the property of the Islamic Community through legal mechanisms of confiscation, nationalisation, sequestration and expropriation. This text focuses on the presentation and analysis of the statistic data of the Committee for religious issues, which provide information on the expropriation of the property of the Islamic Community on the territory of Bosnia and Herzegovina.

Key words: Islamic Community, communist government, Communist Party of Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina, Committee for religious issues, socialism, agrarian reform, nationalisation, confiscation, expropriation.

U cjelini posmatrano, u objavljenoj literaturi i dostupnoj arhivskoj građi ima veoma malo kumulativnih podataka o razmjerama oduzimanja imovine Islamske zajednice. Otežavajuću okolnost za istraživanje ove problematike predstavlja nepostojanje precizne evidencije o uzurpaciji zemljišta i nekretnina Islamske zajednice usljed sprovođenja niza poslijeratnih zakonskih propisa. Komunistička vlast u Bosni i Hercegovini nije prikazivala u svojim dokumentima cjelovite podatke o imovinskom razvlašćivanju Islamske zajednice. Također, dostupne podatke je teško tumačiti jer je poslijeratna evidencija bila neujednačena i bez jedinstvenog obrasca vođenja iste. Uz to, ne treba zaboraviti da proces razvlašćivanja Islamske zajednice u avnojevske Jugoslaviji nije trajao do hronološke granice našeg rada – 1961. godine, već je u određenoj mjeri nastavljen i u narednim godinama i decenijama.

U prvim mjesecima nakon završetka Drugog svjetskog rata Komunistička partija Jugoslavije (dalje: KPJ) započinje proces razvlašćivanja svih nosilaca kapitala i izgradnje socijalističkog društvenog uređenja. Kao glavni obrazac za funkcioniranje države Partija preuzima model sovjetskog društveno-ekonomskog sistema, vidjevši u njemu do 1948. godine jedini put uspostavljanja novog poretka. Tako se i jugoslavenski komunisti opredjeljuju za ukidanje svih privrednih odnosa zasnovanih na kapitalističkim vlasničkim odnosima. Za njih je bilo neprihvatljivo da ekonomska osnova vlasti počiva na inozemnim i domaćim nosiocima kapitala. Stoga je nova revolucionarna vlast pokrenula ubrzano provođenje ekonomskih reformi s ci-

ljem razvlašćivanja bogatih građanskih slojeva i stvaranja pretpostavki za socijalistički preobražaj.¹

U kategoriju onih koje treba razvlastiti komunistička vlast je ubrajala i Islamsku zajednicu, koju je prema ideološkim pogledima ove vlasti trebalo ekonomski oslabiti nizom restriktivnih zakona. Zato avnojevska Jugoslavija već u prvim mjesecima nakon oslobođenja pristupa ubrzanom donošenju zakonskih propisa kojima ograničava imovinu vjerskih zajednica, uključujući i Islamsku zajednicu. Nova vlast nije uvažavala nikakve specifične elemente kod vjerskih zajednica tretirajući ih potpuno isto kao i druge zemljoposjednike i privatne poduzetnike. Do 1961. godine komunistička vlast je usvojila set pravnih propisa na bazi kojih je država pristupila oduzimanju imovine Islamske zajednice putem pravnih mehanizama konfiskacije, nacionalizacije, sekvestracije i eksproprijacije. Među njima za Islamsku zajednicu su najrigorozniji i po svojim posljedicama najteži bili: Zakon o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama, Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, Osnovni zakon o zadrugama, Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije, Osnovni zakon o postupanju sa ekspropisanim i konfiskovanim šumskim posjedima, Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, Uredba o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara općedržavnog značaja, Osnovni zakon o eksproprijaciji, Uredba o prodavanju stambenih zgrada iz opštenarodne imovine, Uredba o upravljanju stambenim zgradama, Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu općenarodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama i Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta.

Zakon o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama stupio je na snagu 17. februara 1945. godine. Ovim zakonom Islamskoj zajednici su oduzete brojne poslovne i stambene zgrade, pa čak i oni objekti koji su bili u funkciji izvođenja striktno vjerskih aktivnosti. Jedan od primjera koji pokazuje kako se to u praksi odvijalo je i Odluka Stambene komisije Gradskog narodnog odbora u Tuzli iz jula 1946. godine o oduzimanju zgrade u vlasništvu vakufa, a gdje su prije odluke bili smješteni medresa i mekteb. Prema sadržini ovog pravnog akta zgrada je dodijeljena školi Narodne milicije na korištenje, a Islamskoj zajednici je ostavljeno samo tri dana za upućivanje eventualne žalbe Socijalnom odjeljenju Okružnog narodnog odbora u Tuzli.² Na temeljima dostupne građe evidentno je da su ovakvi postupci stambenih komisija primjenjivani širom Bosne i Hercegovine i u narednim godinama. Tako je Stam-

¹ Tomislav Anić, "Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944-1946." Zagreb: *Časopis za suvremenu povijest*, 2007, br. 1, 28-33.

² Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), Tuzla, Vakufsko mearifsko-povjerenstvo Tuzla (dalje: VMPT), kut. 689, br. 1.191/46. Odluka Gradskog narodnog odbora u Tuzli, 17.7.1946.

bena komisija Gradskog narodnog odbora u Sarajevu u martu 1948. godine, pozivajući se na član 12. Zakona o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama, oduzela u zgradi Vakufske direkcije u Sarajevu šest prostorija na prvom spratu i tri prostorije u prizemlju. Prijedlog Vakufske direkcije da se pronade povoljnije rješenje za Islamsku zajednicu i ostavi neophodni minimum prostorija za djelovanje direkcije na prvom spratu spomenute zgrade odbijen je od strane ministra komunalnih poslova Nike Jurinčića. U obrazloženju ministra za ovakav stav stoji da “stambena kriza u Sarajevu imperativno nalaže da sve poslovne prostorije kao i stambene prostorije budu u cjelosti i do krajnje mogućnosti iskorištene”.³ Ovaj kao i drugi primjeri pokazuju da je u prvim godinama transformacije vlasničkih odnosa imovina Islamske zajednice bila nezaštićena, te da je nova vlast vakufske nekretnine smatrala pogodnim sredstvom za rješavanje svojih smještajnih i drugih problema.

Prvi zakon koji je zadirao u vlasničke odnose i uspostavljao državnu svojinu nad jednim dijelom zemljišta bio je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji koji je izglasala Privremena narodna skupština DFJ. Ovaj Zakon je službeno objavljen 28. augusta 1945. godine, a njegovo izvršenje je trajalo do 1948. godine. Osim općih odredbi i prijelaznih naređenja Zakon je strukturiran sa još četiri poglavlja koja su definirala pitanja: eksproprijacije, zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije, dodjeljivanja zemlje i sprovođenja agrarne reforme i kolonizacije. S ciljem stvaranja zemljišnog fonda potrebnog za dodjeljivanje zemlje zemljoradnicima koji nemaju zemlje ili je nemaju dovoljno, Zakon je propisivao oduzimanje poljoprivrednih dobara: velikih posjeda čija je površina iznad 45 hektara ili 25 do 35 hektara obradive zemlje (oranice, livade, voćnjaci i vinogradi); zemljišnih posjeda u vlasništvu preduzeća, banaka, akcionarskih društava i drugih pravnih lica; vlasnika koji imaju višak obradive zemlje u rasponu od 3 do 5 hektara, kao i od onih zemljišnih posjeda koji su u ratu ostali bez sopstvenika i pravnih nasljednika. Stvaranje zemljišnog fonda pogodilo je i vjerske zajednice, jer je Zakon propisivao prelazak u državno vlasništvo zemljišnih “posjeda crkava, manastira, vjerskih ustanova i svih vrsta zadužbina, svetovnih i verskih”. Sva zemlja “preko 10 hektara njihove ukupne površine njiva, bašti, vinograda, voćnjaka, utrina i šuma” oduzimana je od vjerskih zajednica. Izuzetak u zakonu je načinjen jedino u pogledu vjerskih objekata “većeg značaja ili veće istorijske vrednosti”, kojima je ostavljeno “do 30 hektara obradive zemlje i do 30 hek-

³ Arhiv Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (dalje: ARIZBIH), Sarajevo, Vakufska direkcija (dalje: VD), br. 1.400. Rješenje Ministarstva komunalnih poslova Narodne republike Bosne i Hercegovine, 26.3.1948.

tara šume”.⁴ Na temelju propisa saveznog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, Predsjedništvo Narodne skupštine Bosne i Hercegovine je donijelo Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Bosni i Hercegovini.⁵ S ciljem realiziranja ovog Zakona u Bosni i Hercegovini usvojeni su Pravilnik o sprovođenju zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji,⁶ zatim Uredba o utvrđivanju vlasništva u smislu člana 15 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, kao i u postupku utvrđivanja vlasništva u zemljišno-knjižnim propisima.⁷

Ako bi donosili zaključak isključivo na bazi izvještaja o radu organa Islamske zajednice koji su prezentirani na zasjedanjima Vakufskog sabora za Bosnu i Hercegovinu, onda bi se moglo reći da Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji nije u većem broju zahvatio vakufske zemljišne posjede. Takvu ocjenu dao je i vakufski direktor Hamid Kukić na zasjedanju Vakufskog sabora za Bosnu i Hercegovinu 11. juna 1950. godine. On je, između ostalog, naveo da se većina vakufske imovine u

⁴ Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, *Službeni list DFJ*, god. II, br. 64, 28.8.1945, 621-624.

⁵ Republički Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji razradio je savezni zakon. Imao je devet poglavlja: opće odredbe, zemljišni fond, eksproprijacija, dodjeljivanje zemlje, unutarnja kolonizacija, ograničenja, eksproprijacija šumskog posjeda, postupak i prelazna naređenja. Od članova koji su se direktno odnosili i na Islamsku zajednicu, treba izdvojiti:

Član 7. “Eksproprijacijom se oduzimaju od sadašnjih vlasnika i prelaze u ruke države: (...) c) zemljišni posjedi svih vrsta zadužbina svjetovnih i vjerskih, te pojedinih bogomolja, manastira, tekija, vjerskih ustanova i vakufa. Radi izdržavanja pojedinih bogomolja i vakufa koji služe za izdržavanje džamija, manastira, tekija i vjerskih ustanova ostavlja se 100 dunuma od ukupne površine njihovih posjeda, utrina i šuma. Ukoliko su bogomolje, manastiri, tekije, džamije i vjerske ustanove većeg značaja ili veće istorijske vrijednosti ostaviće im se od njihovih posjeda do 300 dunuma ukupne površine obradive zemlje i šuma, što će se u svakom slučaju posebno utvrditi. Karakter takvih ustanova određuje, na prijedlog Okružnog narodnog odbora, Ministar poljoprivrede u sporazumu sa ministrom prosvjete”.

Član 9. “Crkvama, manastirima, tekijama, džamijama i vjerskim ustanovama ostaviće se srazmjernan dio zgrada i inventara prema ostavljenom zemljištu u smislu člana 7. tačke c)”. Vidi: Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, *Službeni list FBiH*, god. II, br. 2, 9.1.1946, 21-27.

⁶ Pravilnik o sprovođenju zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Bosni i Hercegovini, *Službeni list FBiH*, god. II, br. 2, 9.1.1946, 27-30.

⁷ Uredba o utvrđivanju vlasništva u smislu člana 15 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini kao i o postupku sprovođenja u zemljišnim knjigama odluka donesenih po Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, *Službeni list NR BiH*, god. III, br. 52, 26.11.1947, 639.

Bosni i Hercegovini sastojala od građevinskih objekata, te zbog toga primjena Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji nije značajnije utjecala na smanjivanje vakufskih zemljišnih posjeda. Prema njegovim riječima, bilo je veoma malo vakufa na terenu koji su imali do 100 dunuma zemljišta, a još manje do 300 dunuma zemljišta.⁸ Međutim, ove ocjene vakufskog direktora treba uzeti sa određenom rezervom i dozom opreznosti. Naime, primarni izvori nerijetko svjedoče o ozbiljnim posljedicama koje je agrarna reforma proizvela po imovinu Islamske zajednice. Drastičan slučaj oduzimanja vakufske imovine usljed sprovođenja agrarne reforme predstavlja vakufska imovina u Tuzli. U ovom gradu je do 1948. godine, od ukupno 3.068 dunuma vakufske zemlje u vlasništvu 23 samostalna vakufa u Tuzli, oduzeto mjerama agrarne reforme čak 2.424 dunuma ili 79% obradive zemlje, šume i šikare.⁹

S namjerom podruštvljavanja poljoprivrednih dobara nakon Drugog svjetskog rata i smanjivanja broja i utjecaja individualnih poljoprivrednih gazdinstava na selu, KPJ je pristupila formiranju zadruga koje su također oduzimale imovinu Islamske zajednice. U poljoprivredi su postojala dva tipa zemljoradničkih zadruga: opće zemljoradničke zadruge i seljačke radne zadruge. Osnivanje ovih prvih mogli su vršiti svi oni koji ispunjavaju uvjete propisane zadružnim pravilima, a drugi tip zadruga mogla su osnivati samo ona lica kojima je poljoprivreda predstavljala osnovno zanimanje. Prema Osnovnom zakonu o zadrugama, objavljenom 23. jula 1946. godine, zadruge su tretirane kao oslonac države u sprovođenju zacrtanih državnih mjera u privredi i kao mehanizam jačanja veza između sela i grada. U istom zakonu je članstvo u zadrugama propisano na dobrovoljnoj osnovi, a one su definirane kao dobrovoljne ekonomske organizacije sa zadatkom unapređenja stanja na poljoprivrednim gazdinstvima i povezivanja građana u organiziranju proizvodnje, snabdijevanja i distribuiranju robe.¹⁰ Ipak, proces ozbiljnijeg povećanja zadruga počinje od 1947. godine, a od 1949. godine doživljava svoju kulminaciju. Naime, poslije optužbi protiv KPJ, sadržanih u Rezoluciji Informbiroa, došlo je do radikalnog zaoštavanja problema u vezi sa poljoprivredom i selom. Partija je odlučila da sprovede kolektivizaciju ruskog tipa, tako da je u 1949. i 1950. godini došlo do intenzivnog i masovnog formiranja seljačkih radnih zadruga širom Bosne i Hercegovine. Taj proces povećanja broja seljačkih radnih zadruga u Bosni i Hercegovini zaustavljen je u 1951. go-

⁸ Izvještaj Saborskog odbora na zasjedanju Vakufskog sabora za Narodnu republiku Bosnu i Hercegovinu. Sarajevo, *Glasnik Vrhovno islamsko starješinstvo*, 1950, br. 4-7, 162.

⁹ ATK, VMPT, kut. 689, br. 382/48. Izvještaj Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva o stanju imovine samostalnih vakufa u gradu Tuzli upućen Vakufskoj direkciji u Sarajevu.

¹⁰ Osnovni zakon o zadrugama, *Službeni list FNRJ*, god. II, br. 59, 23.7.1946, 677-682.

dini.¹¹ Trend smanjivanja broja seljačkih radnih zadruga zbog fuzioniranja ili rasformiranja postaje izražen posebno u 1952. i 1953. godini, kada i nosioci vlasti uviđaju štetnost ovakvog pristupa poljoprivredi. U tim godinama dolazi do masovnog napuštanja zadruga, a vladajuće strukture pristupaju reorganiziranju zadruga.¹²

Sva ova zbivanja u vezi sa zadrugama odrazila su se i na imovinu Islamske zajednice. Osnivanjem seljačkih radnih zadruga u Bosni i Hercegovini smanjeni su vakufski zemljišni posjedi u pojedinim srezovima usljed njihovog priključivanja fondu seljačkih radnih zadruga. Tako su zemljišni sklop spomenutih zadruga u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine činila i vakufska zemljišta (oranice, voćnjaci, kosanice...), kao i građevinski objekti iz čijih su se prihoda do tada izdržavali vjerski službenici Islamske zajednice. Pored navedenog, događalo se da vakufska zemljišta budu okružena imovinom zadrugara. U takvim slučajevima vakufska zemlja je ostajala neobrađena, jer okolni zadrugari nisu smjeli obrađivati spomenutu zemlju, čak i u onim situacijama kada je Vakuf imao finansijska sredstva da ih plaća. To je uzrokovalo propadanje vakufskih zemljišta, koja su često ostajala neobrađena, što su onda koristile seljačke radne zadruge ističući svoju revolucionarnu parolu da “ne smije ostati neiskorišten ni pedalj zemlje”.¹³ Na problem oduzimanja imovine vjerskih zajednica od strane zadruga skrenula je pažnju i Komisija za vjerska pitanja u dopisu upućenom generalnom sekretaru Vlade Bosne i Hercegovine. Tom prilikom Vlada je informirana da oduzimanje zemljišta vjerskih zajednica “ponajviše (...) čine radne zadruge bez sporazuma i bez ikakve naknade“, kritikujući pri tome i narodne odbore koji “više brane zadruge nego zakon”.¹⁴

¹¹ O zaustavljanju procesa povećanja broja seljačkih radnih zadruga u 1951. godini svjedoče i podaci Glavnog zadružnog saveza Bosne i Hercegovine. Prema njegovom izvještaju, broj seljačkih radnih zadruga u Oblasnim narodnim odborima se od 31. decembra 1950. godine do 1. maja 1951. godine smanjio u: Banjoj Luci sa 438 na 437 seljačkih radnih zadruga, Sarajevu sa 212 na 207, Mostaru sa 389 na 305, dok je u Tuzli ostalo 475 zadruga. Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABH), Glavni zadružni savez (dalje: GZS), br. 347/51, Poslovanje seljačkih radnih zadruga.

¹² ABH, GZS, br. 224/53, Stanje i problemi seljačkih radnih zadruga i zadružnih domova; Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga, Službene novine FNRJ, god. IX, br. 14, 30.3.1953, 146-150.

¹³ Izvještaj Saborskog odbora na zasjedanju Vakufskog sabora za Narodnu republiku Bosnu i Hercegovinu. Sarajevo. Glasnik, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ, 1950, br. 4-7, 163.

¹⁴ ABH, Komisija za vjerska pitanja (dalje: KZVP), kut. 2, br. 185/51. Dopis Komisije za vjerska pitanja NRBiH upućen generalnom sekretaru Vlade NRBiH, 21.12.1951.

U zakonske propise pomoću kojih su komunisti oduzimali imovinu Islamske zajednice u prvih osam godina njihove vladavine spadali su i: Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije, Zakon o eksproprisanim i konfiskovanim šumama i Uredba o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara općedržavnog značaja.¹⁵ Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije usvojen je 9. juna 1945. godine, a izmijenjen je 30. jula 1946. godine. Konfiskovana imovina je definirana kao prinudno oduzimanje cjelokupne imovine za potrebe države bez bilo kakve naknade (potpuna konfiskacija) ili jednog dijela imovine fizičkog ili pravnog lica (djelimična konfiskacija). Odluku o konfiskaciji imovine mogli su izreći samo državni organi, a konfiskovana imovina je prelazila u državnu svojinu sa svojom aktivom i pasivom. Osnovnim zakonom o postupanju eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima, objavljenim 30. jula 1946. godine, propisano je oduzimanje šumskih posjeda (šuma, šumska zemljišta, stojeća drvena masa koja pripada šumskom posjedu, zgrade i saobraćajna sredstva koja služe iskorištavanju i održavanju šuma itd.) koji se prema odredbama članova 3, 10 i 26 saveznog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i drugim zakonima oduzimaju od dotadašnjih vlasnika. Za sve šumske posjede u vlasništvu vjerskih zajednica predviđeno je oduzimanje njihove imovine bez ikakve naknade. Ova imovina je pretvarana u državnu svojinu postajući tako sastavni dio državnih šumskih posjeda one republike na čijem području se nalazila. Uredbu o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara općedržavnog značaja usvojila je Vlada FNRJ na prijedlog ministra poljoprivrede i šumarstva FNRJ, a objavljena je 10. decembra 1946. godine. Prema sadržini teksta Uredbe, sva nepokretna imovina (zemlja i zgrade) fizičkih i pravnih lica i zadružnih organizacija koja je bila smještena među zemljištem državnog poljoprivrednog dobra oduzimana je besteretno u državnu svojinu i predavana na upravljanje državnom poljoprivrednom dobru. Dakle, cilj vladajućih struktura je bio da arondacijom stvore krupnije zemljišne posjede koji bi, prema njihovim procjenama, omogućili efikasnije organiziranje poljoprivredne proizvodnje. Arondaciju je sprovedila Komisija za arondaciju na zahtjev direktora državnog poljoprivrednog dobra i bila je obavezna.¹⁶

¹⁵ Esad Hrvačić, *Vakuf – trajno dobro (sa posebnim osvrtom na vakufe u Bosni i Hercegovini)*. Sarajevo: Izdavački centar Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini El-Kalem, Vakufska direkcija u Sarajevu, 2001, 82-83.

¹⁶ Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije, *Službeni list FNRJ*, god. II, br. 61, 30.7.1946, 713-715; Osnovni zakon o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima, *Službeni list FNRJ*, god. II, br. 61, 30.7.1946, 709-711; Uredba o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara općedržavnog značaja, *Službeni list FNRJ*, god. II, br. 99, 10.12.1946, 1279-1280.

Osnovni zakon o eksproprijaciji stupio je na snagu 4. aprila 1947. godine, iako je i prije usvajanja ovog zakona bilo slučajeva eksproprijacije. Zakon je u općim odredbama propisao da se nepokretna imovina može ekspropirirati u općedruštvenom interesu, a za potrebe izvođenja korisnih radova (izgradnja željeznica, puteva, tunela, vojnih građevina, škola, stambenih i javnih zgrada, javnih kupališta, muzeja itd.). Eksproprijacija se mogla vršiti za potrebe saveznih i republičkih organa, ustanova i preduzeća, te zadruga i zadružnih organizacija i drugih organizacija. Potpunom eksproprijacijom se oduzimala cjelokupna imovina od vlasnika, a djelimičnom eksproprijacijom se na imovini drugoga ustanovljavao zakup. Za ekspropiriranu imovinu u korist države bila je predviđena naknada u novcu i državnim obveznicama, a u slučaju eksproprijacije nekretnina ostavljena je mogućnost davanja drugih nekretnina u zamjenu za ekspropiriranu.¹⁷ Međutim, iako je usvojeno i Upustvo za sprovođenje Osnovnog zakona o eksproprijaciji, u sreskim i gradskim eksproprijacionim komisijama u narednim godinama nagomilao se veliki broj neriješenih predmeta koji se odnose na eksproprijacije. Veliki broj lica kojima je izvršena eksproprijacija nekretnina ostao je bez isplaćene naknade. Zato je Ministarstvo finansija Vlade Bosne i Hercegovine sredinom 1951. godine tražilo od sreskih i gradskih narodnih odbora da najozbiljnije sagledaju obaveze države po predmetima eksproprijacije i da u najkraćem vremenu donesu potrebna rješenja u vezi sa primljenim predmetima.¹⁸

Prema podacima iz 1950. godine, u Sarajevu je samo u prve četiri godine primjene Osnovnog zakona o eksproprijaciji oduzeto oko 80 muslimanskih grobalja koja su se prostirala na 350 dunuma zemljišta. Na pojedinim od ovih grobalja vlast je gradila objekte čija je svrha vrijeđala osnovne osjećaje poštovanja prema umrlim.¹⁹ U Bosanskom Brodu je na ekspropiriranom vakufskom zemljištu izgrađen gradski park uprkos protivljenju organa Islamske zajednice.²⁰ Zbog ovakvih postupaka organi Islamske zajednice su u više navrata upućivali žalbe Komisiji za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine. Spomenuta komisija nije mogla zaobići ovo pitanje, tako da je na jednoj od svojih sjednica i ona konstatirala “da pojedina preduzeća vrše ekshu-

¹⁷ Osnovni zakon o eksproprijaciji, *Službeni list FNRJ*, god. III, br. 28, 4.4.1947, 313-316.

¹⁸ ABH, Savjet za izgradnju narodne vlasti NRBiH, br. 2.449/51. Eksproprijacija nekretnina, 14.7.1951; br. 1.604/51. Hitno rješavanje predmeta eksproprijacije, 23.8.1951.

¹⁹ Fikret Karčić, Vakufi i reprivatizacija. Sarajevo: *Glasnik*, Rijaset Islamske zajednice u SFRJ, 1991, br. 3, 269.

²⁰ ABH, KZVP, kut. 3, br. 186/53. Pitanje saglasnosti za eksproprijaciju vakufskog zemljišta u Bosanskom Brodu za potrebe izgradnje gradskog parka, 17.9.1953.

macije muslimanskih ekspropriiranih groblja bez ikakva pijeteta, pa se rodaci pokopanih u ta groblja bune, zgražaju i protestuju”.²¹

Zakonom o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, objavljenim 6. decembra 1946. godine, najavljen je otvoreni prelazak na politiku korjenitih promjena društveno-ekonomskih odnosa i konkretiziranja ustavnog načela o općenarodnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju kao glavnom osloncu države u razvoju privrede. Ovim zakonom bila su obuhvaćena privatna privredna preduzeća saveznog i republičkog značaja u 42 privredne grane. Zakon je predviđao da svako preduzeće nakon akta nacionalizacije postane državno privredno preduzeće, koje na sebe preuzima obaveze nacionaliziranog privatnog preduzeća do visine njegove aktive. Naknada vlasnicima nacionaliziranih preduzeća, prema sadržini ovog zakona, isplaćivala se preko državnih obveznica. Međutim, članom 14 spomenutog zakona propisano je da se naknade neće davati “za nacionaliziranu imovinu koja je služila socijalnim, humanim, kulturnim i sličnim svrhama“, što je posebno pogodilo vjerske zajednice.²² Poslije eliminiranja krupnog kapitala tokom prve nacionalizacije u aprilu 1948. godine uslijedila je i druga nacionalizacija kojom su bila obuhvaćena preduzeća lokalnog značaja i trgovine na malo (kreditna i osiguravajuća preduzeća, rudnici, bolnice, banje i lječilišta, sanatoriji, hoteli, magacini, pilane, ciglane, električne centrale itd.).²³

O udaru na imovinu Islamske zajednice poslije usvajanja ovih zakona o nacionalizaciji u 1946. i 1948. godini svjedoče i brojne molbe i dopisi različitih organa ove zajednice. Naime, ovaj zakon je zahvatio i jedan broj vakufskih objekata, kao što su magacini, banje, magaze, mlinovi i hoteli. Tako Vakufska direkcija u Sarajevu krajem augusta 1949. godine informira Ulema-medžlis u Sarajevu o nacionaliziranju magacina koji je pripadao Vakufu Ali-age Kučukalića sa 8 prostorija. Osim spomenutog, u istom dopisu se navodi da je dijelom nacionalizirana imovina Ujedinjenog vakufa i jedan magacin u Orašju, te da će se u narednim danima nacionalizirati još 4 velika vakufska objekta: medresa, ruždija, zgrada “Islahijet” i mektebi-ibtidaija. Koliko je nacionalizacija bila rigorozna svjedoče i nastojanja Vakufske direkcije

²¹ ABH, KZVP, kut. 3, b.b. Zapisnik sa III sjednice Komisije za vjerska pitanja, 6.12.1954.

²² Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, *Službeni list FNRJ*, god. II, br. 98, 6.12.1946, 1244-1247.

²³ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, *Službeni list FNRJ*, god. II, br. 35, 29.4.1948, 433.

je u Sarajevu da prilikom oduzimanja zgrada u vlasništvu Islamske zajednice sačuva barem inventar iz tih zgrada.²⁴

Broj nacionaliziranih objekata Islamske zajednice do 1. septembra 1961. godine prikazan je u tabeli br. 1.²⁵

Nacionalizacija objekata Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini			
Naziv zajednice	Broj objekata prije nacionalizacije	Broj nacionaliziranih objekata	nacionaliziranih objekata (%)
Islamska zajednica	1.493	803	53,7%

Tabela 1. *Broj nacionaliziranih objekata Islamske zajednice do 1. septembra 1961. godine*

Ova tabela pokazuje kako je sprovođenje nacionalizacije uzrokovalo da Islamska zajednica do 1961. godine izgubi 53,7% svojih objekata u odnosu na broj prije nacionalizacije. Kada se tome doda i činjenica da je od ukupno 992 nacionalizirana objekta vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini na objekte Islamske zajednice otpadalo 80,9%, onda se može konstatirati da je Islamska zajednica bila najveća žrtva i gubitnik u procesu nacionalizacije vjerskih objekata.

Pokazatelji o vrijednosti oduzetih objekata Islamske zajednice ni 15 godina nakon završetka Drugog svjetskog rata nisu bili poznati organima Islamske zajednice, ali ni državnim organima.²⁶ Prema objašnjenju Komisije za vjerska pitanja obim i vrijednost imovine “koja je prešla u društvenu svojinu nije poznat, jer još nije sređena imovinsko-pravna evidencija opće narodne imovine”.²⁷ Kad je riječ o strukturi

²⁴ ARIZBIH, Ulema-medžlis u Sarajevu, br. 734/49. Dopis Vakufske direkcije u Sarajevu Ulema-medžlisu u Sarajevu, 30.8.1949.

²⁵ Tabela br. 1. Prikaz nacionalizacije objekata Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini do 1961. godine.

Za sastavljanje tabele br. 1. korišteni su podaci iz: ABH, KZVP, kut. 13, br. 195/61. Stanje nacionalizacije vjerskih objekata u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, 7.11.1961.

²⁶ ABH, KZVP, kut. 13, br. 194/61. Stanje i problemi u Islamskoj vjerskoj zajednici u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, decembar 1960.

²⁷ ABH, KZVP, kut. 9, br. 157/60. Kler i religija u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, 1960.

nacionaliziranih objekata Islamske zajednice, ona je bila sljedeća: 448 cijelih zgrada, 12 posebnih dijelova zgrada i 343 samostalne poslovne zgrade.

Uzurpacija imovine Islamske zajednice izvršena je i na osnovu Uredbe o upravljanju stambenim zgradama, koja je objavljena 26. decembra 1953. godine.²⁸ Povodom stupanja na snagu ove uredbe Vakufska direkcija u Sarajevu je upozorila Vrhovno islamsko starješinstvo FNRJ na teške posljedice ovog pravnog akta, koji je Islamsku zajednicu tretirao kao i privatne vlasnike zgrada. Prema mišljenju Vakufske direkcije, primjenom članova 45 i 47 Uredbe o upravljanju stambenim zgradama, kojima će se privatnim vlasnicima stambenih zgrada određivati do 10% od najamnina, Islamska zajednica će doći u krajnje tešku poziciju. Ovaj organ je smatrao da kada bi se Islamskoj zajednici u svim mjestima Bosne i Hercegovine odredio čak i najveći procenat u visini 10% od najamnina, to bi opet prouzrokovalo smanjenje dotadašnjih prihoda za dvije trećine. Posljedice smanjenja prihoda, kako stoji u dopisu, osjetili bi aktivni vjerski službenici sa malim primanjima, a posebno nezaposleni vjerski službenici. Prema ocjeni Vakufske direkcije, "to bi predstavljalo ujedno i težak društveni problem, jer ako bi se odredilo samo 10% najamnina za našu zajednicu mnogi od njih bi pali na teret društva i tražili bi socijalnu pomoć". Vrhovno islamsko starješinstvo je na sjednici 28. januara 1954. godine prihvatilo argumente Vakufske direkcije u Sarajevu i uputilo molbu Saveznom izvršnom vijeću da preporuči republičkim organima u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori da uzmu u obzir tešku materijalnu poziciju Islamske zajednice. U vezi s tim, predloženo je da se za vakufske objekte odnosno zgrade koje su vlasništvo Islamske zajednice odredi procenat od 50% najamnina, kako ionako nedostatni prihodi za normalno funkcioniranje ove zajednice ne bi bili dodatno smanjeni. U istom dopisu istaknuto je da Islamsku zajednicu ne treba tretirati kao pojedince privatne vlasnike, jer ona svoje prihode ulaže u socijalne svrhe, a prvenstveno za plaćanje siromašnih vjerskih službenika i održavanje džamija. Ipak, navedeni razlozi nisu bili dovoljni za komunističke rukovodioce da udovolje ovoj molbi Islamske zajednice. U odgovoru, dostavljenom 22. marta 1954. godine, rečeno je da Islamska zajednica ima svojstvo privatnog pravnog lica, a njena imovina karakter privatne svojine. Stoga je, kako stoji u odgovoru, predstavnica Islamske zajednice neprihvatljiva sve dok se ne riješi pitanje zadužbina uopće.²⁹ Osim ovih problema Vakufska direkcija je početkom 1955. godine informirala Vrhovno islamsko starješinstvo da pojedini rukovodioci Socijalističkog saveza radnog naroda otuđuju imovinu (zemljišta i mektepske zgrade) Islamske zajednice s ci-

²⁸ Uredba o upravljanju stambenim zgradama, *Službeni list FNRJ*, god. IX, br. 52, 26.12.1953, 646-652.

²⁹ AJ, SKVP, 144-9-162.

ljem pribavljanja sredstava za izgradnju škola, elektrifikaciju sela itd. Takvi primjeri su zabilježeni u srezovima Bihać, Ključ i Gračanica.³⁰

Uvidom u primarnu građu došli smo i do nekih novih saznanja i informacija. Kao primjer navodimo dopis Vrhovnog islamskog starješinstva FNRJ upućen 4. februara 1954. godine Komisiji za vjerska pitanja FNRJ koji sadrži, pored ostalog, niz podataka o oduzimanju imovine Islamske zajednice. Prema ovim podacima Vrhovnog islamskog starješinstva FNRJ iz februara 1954. godine, od 1945. do 1954. godine Islamska zajednica je u Bosni i Hercegovini izgubila veliki dio svoje imovine. Na to je, kako navodi ovaj organ Islamske zajednice, najviše utjecala primjena: Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, Osnovnog zakona o eksproprijaciji i Zakona o nacionalizaciji privatne imovine. Manji dio imovine uzurpiran je od seljačkih radnih zadruga, različitih preduzeća i ustanova. Gubitkom imovine došlo je i do smanjenja prihoda Islamske zajednice. Tako su prihodi od najamnina smanjeni, primjera radi, za preko 50% u odnosu na visinu predratnih najamnina. Nadalje, u istom dopisu koji je upućen Komisiji za vjerska pitanja FNRJ navedeni su i razlozi oduzimanja imovine Islamske zajednice od oslobođenja do 1954. godine (vidi tabelu br. 2).³¹

Oduzimanje imovine Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1954. godine		
Oduzimanje imovine u korist:	Površina oduzete zemlje ili broj oduzetih nekretnina	% od ukupno oduzete zemlje
Agrarne reforme	14.000 dunuma zemljišta	89,5%
Eksproprijacije	730 dunuma zemljišta	4,6%
Različitih preduzeća i ustanova	502 dunuma zemljišta	3,2%
Zadruga	410 dunuma zemljišta	2,6%

³⁰ Isto.

³¹ Tabela br. 2. Oduzeta imovina Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1954. godine.

Tabela br. 2. konstruirana je na bazi podataka kojima je raspolagalo Vrhovno islamsko starješinstvo FNRJ, a koji se nalaze u: AJ, SKVP, 144-9-162.

Nacionalizacije	3 hotela, 1 banja, 11 magazina, 1 mlin i 1 imanje u Hercegovini sa mlinovima za obradu maslinovog ulja i 1 stambenom zgradom	
Ukupno	15.642 dunuma zemljišta	100%

Tabela 2. *Oduzimanje imovine Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1954. godine*

Približno iste podatke je u augustu 1954. godine Komisiji za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine dostavila i Vakufska direkcija u Sarajevu. U ovom dopisu se ističe da je veliki dio vakufske imovine uzurpiran bez ikakvog pravnog osnova, te primjenom propisa o agrarnoj reformi, nacionalizaciji, arondaciji, eksproprijaciji i uključivanjem stambenih zgrada u stambene zajednice. "Primjenom tih propisa od vakufske imovine je otpalo agrarnom reformom 16.000 dunuma zemlje i šume, nacionalizacijom 3 hotela, 1 banja, 11 magacina, 1 mlin i 1 imanje u Hercegovini, eksproprijacijom 900 dunuma zemlje, arondacijom odnosno raznim uzurpacijama 500 dunuma i po raznim seljačkim radnim zadrugama 400 dunuma zemljišta. Uključivanjem stambenih zgrada u stambene zajednice otpao je jedan veći broj glavnih zgrada, u samom Sarajevu – njih 40 (...) koje predstavljaju pretežni dio vakufske imovine, dok za ostala mjesta o takvim zgradama još nemamo podataka. Prema tome je vakufska imovina u velikoj mjeri smanjena, da Islamska zajednica ne može danas prihodi od vakufske imovine podmiriti ni najminimalnije svoje potrebe." Uz ove podatke Vakufska direkcija je u navedenom dopisu napomenula i probleme u vezi sa preostalim dijelom vakufske imovine, za koju je rečeno da je "opterećena više sa porezom nego što ona daje prihoda".³²

Oduzimanje imovine Islamskoj zajednici izvršeno je i na osnovu Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, koji je objavljen 31. decembra 1958. godine u Službenom listu FNRJ. Poslije 1945. godine država je raznim propisima stanove, zgrade i poslovne prostore već bila zaposjela, tako da je bilo samo pitanje najpovoljnijeg trenutka kada će sve to zakonski prenijeti na društveno vlasništvo. Stanovi, poslovni prostori i građevinsko zemljište bili su jedina preostala imovina Islamske zajednice koja je imala veću vrijednost, što je navedenim zakonom bilo predviđeno za oduzimanje. Prema odredbama Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, trebalo je nacionalizirati: 1) najamne stam-

³² ABH, KZVP, kut. 3, br. 151/54. Informacija o vakufskoj imovini pod upravom Vakufske direkcije u Sarajevu, 27.8.1954.

bene zgrade, odnosno zgrade u građanskoj svojini sa više od dva stana ili sa više od tri mala stana, 2) stambene zgrade i stanove kao posebne dijelove zgrada, koji su u svojini građanskih pravnih lica, društvenih organizacija i drugih udruženja građana, 3) poslovne prostorije u svojini građanskih pravnih lica, društvenih organizacija i drugih udruženja građana, ako ne služe njihovoj odobrenoj djelatnosti, 4) višak preko dva stana u svojini jednoga građanina, 5) poslovne prostorije u stambenoj zgradi u svojini građana. Odredbe ovog zakona nisu primjenjivane na zgrade i prostorije koje su služile vjerskim zajednicama za vršenje njihove vjerske djelatnosti, kao što su vjerski objekti i vjerske škole.³³ Nedugo nakon usvajanja Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta Savezno izvršno vijeće je propisalo Uredbu o postupku za sprovođenje nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta. Kao organi uprave za utvrđivanje nacionalizacije cijelih zgrada, idealnih dijelova zgrada i posebnih dijelova zgrada određene su komisije za nacionalizaciju pri općinskim i sreskim narodnim odborima, komisije za nacionalizaciju pri republičkim izvršnim vijećima i vijećima autonomnih jedinica, te Komisija za nacionalizaciju pri Saveznom izvršnom vijeću. Prema članu 54 navedene Uredbe, komisije za nacionalizaciju bile su dužne da završe svoje zadatke do 31. decembra 1959. godine. Pri tome, za one komisije koje zbog obimnosti posla nisu bile u stanju da završe rad u predviđenom roku, ostavljena je mogućnost da organ pri kome je komisija osnovana može produžiti njen rad, ali najduže još za godinu dana.³⁴

Primjena Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta bila je jedna od glavnih tema sastanka Komisije za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Narodne republike Bosne i Hercegovine, održanom 27. aprila 1959. godine. Razmatrajući primjenu Zakona o nacionalizaciji na nekretnine odlučeno je, pored ostalog, da se ne nacionalizira zgrada u kojoj je smješteno Vrhovno islamsko starješinstvo, dok je za poslovne prostorije koje se nalaze u zgradi navedenog organa Islamske zajednice zaključeno da "treba još vidjeti da li će se nacionalizirati ili ne." Što se tiče nacionalizacije džamija koje su poslije 1945. godine služile kao magacini, Komisija je stala na stanovište da se ne pristupa njihovoj nacionalizaciji. Na istom sastanku Komisije usvojena je i preporuka da se ova i slična pitanja reguliraju, prije svega, na općinskom i sreskom nivou.³⁵

³³ Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, *Službeni list FNRJ*, god. XIV, br. 52, 31.12.1958, 1221-1223.

³⁴ Uredba o postupku za sprovođenje nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, *Službeni list FNRJ*, god. XV, br. 4, 28.1.1959, 129-135.

³⁵ ABH, KZVP, kut. 7, br. 122/59. Izvod iz stenografskog Zapisnika sa sastanka Komisije za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Narodne republike Bosne i Hercegovine, 27.4.1959.

Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta bio je jedan od glavnih razloga koji su utjecali na donošenje novog Ustava Islamske zajednice 1959. godine. Iako je i ranije usvojenim zakonima i drugim državnim pravnim aktima izvršen težak udar na vakufsku imovinu, Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta oduzeta je vakufima sva imovina, čime su prestali postojati uvjeti za rad organa vakufske uprave u Islamskoj zajednici. Tako je okončan jedan model organiziranja Islamske zajednice, koji je gotovo pola stoljeća egzistirao kroz organe vakufske i vjerske uprave. Zbog navedenih promjena u organizaciji Islamske zajednice bilo je nužno da se iste ustavno verificiraju. Na vanrednom zasjedanju Vrhovnog vakufskog sabora u FNRJ, održanom 13. jula 1959. godine u Sarajevu, usvojen je novi Ustav Islamske zajednice. Prema odredbama novog Ustava riječ vakufski je izbrisana iz naziva organa Islamske zajednice.³⁶

U julu 1959. godine Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Narodne republike Bosne i Hercegovine uputila je dopis Saveznoj komisiji za vjerska pitanja. U tom dopisu direktno je ukazano na probleme u vezi sa nacionalizacijom vakufske imovine. Komisija je uočila “da vakuf u Bosni i Hercegovini nacionalizacijom gubi godišnje oko 8.000.000 dinara, što predstavlja ozbiljne teškoće u rješavanju finansijskih problema Islamske vjerske zajednice.” U vezi s navedenim, Komisija je predložila da se spomenuti gubitak nadoknadi “državnom dotacijom ili smanjenjem roka otplate nacionalizovane imovine, ili pak davanjem šireg ovlaštenja za sakupljanje pomoći od vjernika van bogomolja.”³⁷

Pitanjem pogrešne primjene propisa u sprovođenju Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta bavilo se i Savezno izvršno vijeće. U dopisu koji je 18. jula 1959. godine upućen predsjednicima izvršnih vijeća narodnih republika, ovaj izvršni organ vlasti upozorava da ne treba dopustiti zloupotrebe Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta “zbog nekog tobožnjeg ograničavanja materijalne baze crkve.” Uz to, skrenuta je pažnja na političku štetnost nacionalizacije objekata koji su potrebni za obavljanje redovne vjerske djelatnosti, a koji su i zakonskim propisima izuzeti od nacionalizacije.³⁸

S namjerom sagledavanja utjecaja vjerskih zajednica u društvu i razmjera oduzimanja imovine vjerskih zajednica, Savezna komisija za vjerska pitanja je 17. ok-

³⁶ Muhamed Salkić, *Ustavi Islamske zajednice*. Sarajevo: El-Kalem-Izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 2001, 221-223. i 246.

³⁷ AJ, SKVP, 144-37-329. Pitanje nacionalizacije imovine, 17.7.1959.

³⁸ AJ, SKVP, 144-32-324. Dopis Saveznog izvršnog vijeća prema predsjednicima izvršnih vijeća narodnih republika, 18.7.1959.

tobra 1960. godine zatražila od republičkih komisija da dostave cjelovite podatke o materijalnoj bazi vjerskih zajednica. Između ostalog, u dopisu je traženo da se navede čime su vjerske zajednice raspolagale, a čime raspoložu petnaest godina nakon Drugog svjetskog rata, šta je u vezi sa tim učinjeno agrarnom reformom, konfiskacijom, nacionalizacijom, te koji su osnovni izvori i način dobijanja finansijskih sredstava.³⁹ Nedugo zatim, 3. novembra 1960. godine, Komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine je zadužila nadležne sreske i općinske organe da tražene podatke prikupe najkasnije do 15. novembra 1960. godine.⁴⁰

U vezi sa traženim podacima od 17. oktobra 1959. godine, Republička komisija za vjerska pitanja je 6. decembra 1960. godine poslala izvještaj Saveznoj komisiji za vjerska pitanja. U njemu je navedeno da obim i vrijednost imovine vjerskih zajednica, koji je u Bosni i Hercegovini prešao u društvenu svojinu, nije tačno poznat, jer još nije potpuno sređena imovinsko-pravna evidencija općenarodne imovine. Ipak, kako se navodi u izvještaju, vrijednost te "imovine je dosta znatna". Ekonomsku kičmu vjerskih zajednica predstavljala je nepokretna imovina, čiji je "najveći dio putem konfiskacije, eksproprijacije, agrarne reforme, kolonizacije, nacionalizacije, itd. prešao u opće narodnu imovinu."⁴¹

Komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine nije utvrdila precizne podatke o tendenciji kretanja nepokretne imovine vjerskih zajednica u vremenskom periodu od 1945. do 1961. godine.⁴² Dostupni podaci o oduzimanju imovine Islamske zajednice od 1945. do 1961. godine prikazani su u tabeli br. 3.⁴³

³⁹ ABH, KZVP, 395-1-60. Dopis Savezne komisije za vjerska pitanja prema Komisiji za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine, 17.10.1960.

⁴⁰ ABH, KZVP, kut. 9, 395-1-60. Dopis Komisije za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine prema sreskim narodnim odborima, 3.11.1960.

⁴¹ ABH, KZVP, kut. 9, br. 157/60. Kler i religija u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini.

⁴² ABH, KZVP, kut. 9, br. 395/60. Podaci o materijalnom stanju vjerskih konfesija.

⁴³ Tabela br. 3. Oduzimanje imovine Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1961. godine. Tabela br. 3. je konstruirana na bazi podataka iz: AJ, 144-49-401; ABH, kut. 9, br. 157/60; ABH, kut. 9, br. 395-6/60; ABH, kut. 9, br. 395-5/60; ABH, kut. 9, br. 395-12/60.

Oduzimanje imovine Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1961. godine						
Srez	Imovina do 1945. god.		Oduzeta imovina od 1945. do 1961. god.		Imovinsko stanje u 1961. god.	
	Zemljište u dunumima	Broj zgrada	Zemljište u dunumima	Broj zgrada	Zemljište u dunumima	Broj zgrada
Banja Luka	1.800	83	510	61	1.290	22
Brčko	3.786	159	2.010	79	1.886	80
Bihać	20.000	135	7	12	19.993	123
Doboj	6.170	84	3.460	51	2.710	33
Jajce	189	-	120	36	69	-
Mostar	-	-	31	167	-	-
Sarajevo	1.597	482	1.563	271	34	211
Zenica	3.853	-	3.850	-	3	-
Ukupno	37.431	943	11.551	677	-	-

Tabela 3. *Oduzimanje imovine Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1961. godine*

Imajući u vidu nepouzdanost ondašnje statistike, navedene podatke u tabeli br. 3 ne treba prihvatiti kao potpuno tačan prikaz oduzimanja imovine Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Osim toga, otežavajuću okolnost za rasvjetljavanje ove problematike predstavlja i činjenica da je Komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine prilikom dostavljanja navedenih podataka skrenula pažnju da nedostaju podaci iz dva sreza (Tuzla i Prijedor). U izvještajima iz ova dva sreza navedeno je kako sreski organi “uopšte ne raspolažu odnosnim podacima”. Neki srezovi su dostavili nepotpune podatke (Zenica i Mostar), dok su dva sreza (Livno i Goražde) dostavili sumarne podatke o oduzimanju imovine vjerskih zajednica.⁴⁴ Ipak, i ovakvi nepotpuni

⁴⁴ Na području sreza Goražde sve vjerske zajednice su raspolagale sa ukupno 3.174 dunuma zemljišta, od čega je na šume otpadalo 978 dunuma, a ostalo je bilo obradivo zemljište, livade, bašte i groblje. Pored zemljišta “u posjedu vjerskih zajednica nalazilo se još 105 zgrada

ni podaci predstavljaju dragocjenu osnovu za istraživanje ove problematike, na bazi kojih se može doći do određenih zaključaka.

Podaci u tabeli br. 3 govore da je od 1945. do 1961. godine u navedenih osam srezova oduzeto 30,8% zemljišta u vlasništvu Islamske zajednice. Također, u sedam navedenih srezova je od 1945. do 1961. godine oduzeto 71,7% zgrada u vlasništvu Islamske zajednice. U razdoblju od 1945. do 1961. godine najveći broj dunuma zemljišta u procentualnom iznosu oduzet je u sljedećim srezovima: Zenica (99,9%), Sarajevo (97,8%), Jajce (63,4%), Doboj (56,0%), Brčko (53,0%) itd. Kad je riječ o oduzimanju zgrada Islamske zajednice, u procentualnom iznosu je najviše oduzeto u sljedećim srezovima: Banja Luka (73,4%), Doboj (60,7%), Brčko (49,6%) itd. Navedeni statistički podaci, zbog naprijed spomenutih ograničavajućih okolnosti, imaju više vrijednost jednog aproksimativnog orijentira nego preciznog brojčanog prikazivanja oduzimanja imovine Islamske zajednice.

Na odluke i rješenja organa vlasti kojima se Islamskoj zajednici oduzimala imovina ova zajednica je ulagala mnogobrojne žalbe. U Bosni i Hercegovini je Islamska zajednica do 1954. godine uglavnom upućivala žalbe koje su se odnosile na oduzimanje zgrada, prostorija, zemljišta i inventara u oduzetim zgradama.⁴⁵ Žalbe su se podnosile i u slučajevima kada su oduzimate zgrade i prostorije za izvođenje vjerske nastave.⁴⁶ Sve ove žalbe su najvećim dijelom odbijane od strane organa vlasti, a u ri-

(ne računajući bogomolje – džamije i crkve) od čega su 38 stambene zgrade sa jednim, dva ili više stanova, a ostale se odnose na razne druge prostorije kao što su: mektebi, kafane, hanovi, poslovne zgrade, štale, vodenice i dr.” Agrarnom reformom, nacionalizacijom i konfiskacijom imovine vjerskih zajednica oduzeto je 29,9 dunuma zemljišta i “46 zgrada od kojih su 13 stambenih, dok su ostale razne druge zgrade i poslovne prostorije. Prema tome, vjerske zajednice na području ovog sreza danas raspolažu sa 3.144 dunuma zemljišta i 59 raznih zgrada ne računajući bogomolje.”

Na području sreza Livno agrarnom reformom i kolonizacijom oduzeta je i unesena u zemljišni fond općenarodne imovine sljedeća površina: 1.720 dunuma livada, 2.320 dunuma oranica, 100 dunuma pašnjaka i 9.500 dunuma šuma. Na osnovu Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, od vjerskih zajednica je izvršena nacionalizacija sljedećih nekretnina: 670 dunuma građevinskog zemljišta, 3 stambene zgrade sa 3 dvosobna stana i 4 jednosobna stana, 3 manje poslovne zgrade, zgrada mekteba sa 0,2 dunuma korisne površine i dvije velike poslovne zgrade sa 16 odjeljenja. Vidi: ABH, KZVP, kut. 9, br. 157/60; br. 395-8; br. 395-10.

⁴⁵ ARIZBIH, VD, br. 1.108/48 i br. 1.400; UM, br. 3.098 i br. 1.221/48

⁴⁶ Karakterističnu žalbu u tom pogledu podnijelo je u junu 1954. godine Vrhovno islamsko starješinstvo FNRJ prema Izvršnom vijeću Bosne i Hercegovine. U njoj je objašnjeno da Islamska zajednica u FNRJ ima samo jednu srednju vjersku školu za spremanje vjer-

jetkim slučajevima djelimično ili potpuno prihvaćane. Na učestalo traženje Islamske zajednice, ali i drugih vjerskih zajednica, da se povrate konfiskovane zgrade i zemljišta oduzeta agrarnom reformom, Savezna komisija za vjerska pitanja je odgovorila negativno. Tako je u 1954. godini na savjetovanju članova republičkih vjerskih komisija sa rukovodstvom Savezne komisije za vjerska pitanja usvojen zaključak “da zgrade i imanja, koja su oduzeta agrarnom reformom ili sudskom odlukom ne mogu biti vraćena, dok ostale zgrade i imanja koja su privremeno oduzeta (...) treba vratiti, ukoliko to dozvoljavaju stambene i druge prilike”. U onim slučajevima gdje su oduzeti objekti vjerskih zajednica neophodni za neke druge svrhe, Komisija je zauzela stav “da za iste treba plaćati kiriju ili ih otkupiti, a zemljišta i parcele otplatiti ili za njih dati odgovarajuću parcelu u zamenu”.⁴⁷

Predstavku za povrat bivše zgrade Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu i njeno izuzimanje od nacionalizacije, u januaru 1960. godine, uputila su predsjedniku FNRJ dvadeset četiri člana Islamske zajednice.⁴⁸ Oni su tražili “pravilno i pravedno” rješenje pitanja zgrade Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu. Tom prilikom, oni su naveli: “Najnovijom nacionalizacijom, čujemo da se i formalno oduzima zgrada ove medrese od Islamske vjerske zajednice (...) Muslimani naše zemlje čvrsto su se nadali da će medresa prvom prilikom biti vraćena u svoje prostorije. Međutim, iako je Filozofski fakultet podigao sebi novu zgradu, izgleda, da nadležni faktori ne na-

skih službenika i da su toj školi 1950. godine oduzete prostorije za potrebe Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Umjesto ranijih prostorija u zgradi “Đulagin dvor“, koju je zakladatelj Gazi Husrev-beg namijenio u tu svrhu, ovoj školi je dodijeljena jedna ruinirana zgrada u Dobrovoljačkoj ulici, na kojoj su se usljed dotrajalosti morale izvoditi česte popravke. Prijedog Islamske zajednice da se Gazi Husrev-begovoj medresi dodijeli zgrada bivše Šerijatske sudačke škole ili da se joj povrate njene stare prostorije vlast je odbila. Umjesto izlaska u susret opravdanim traženjima Islamske zajednice komunistička vlast je u medresu uputila službenike Sanitarno-epidemiološke stanice koji su izdali nalog da se zgrada mora popraviti pod prijetnjom zakonske odgovornosti u slučaju neizvršenja. Vidi: ABH, KZVP, kut. 3, br. 143/54. Dopis Vrhovnog islamskog starješinstva FNRJ upućen Izvršnom vijeću Narodne republike Bosne i Hercegovine, 16.6.1954.

⁴⁷ AJ, SKVP, 144-10-164. Materijali sa savjetovanja 1954. godine.

⁴⁸ Predstavku Josipu Brozu Titu uputili su: Esad Sabrihafizović, Muhamed Pašić, Abdulah Foćak, Derviš Buturović, Ragib Kazaferović, Ahmed Tabaković, Asim Jabučar, Ahmed Borić, Ibrahim Imširović, Osman Sokolović, Abdulah Hadžić, Fejzulah, Hadžišabanović Faik Musakadić, Sulejman Muhasilović, Asim Džino, Asim Musakadić, Spaho ?, Nasih Repovac, Rašid Talić, Hamdija Zulfikarpašić, Adem Nanić, Ejub Čaluk, Muhamed Handžić, Sudžuka Ćamil. Vidi: AJ, 144-42-394. Dopis dvadeset četiri potpisnika iz Sarajeva predsjedniku Federativne narodne republike Jugoslavije, ekselenciji maršalu Josipu Brozu Titu, 27.1.1960.

mjeravaju da privremeno oduzetu zgradu vrate medresi, nego da je nacionalizuju i da je u tom pravcu pokrenut postupak. Gazi Husrev-begova medresa, smještena u svojim vlastitim prostorijama i uređena po islamskim vjerskim principima (...) smatra se uvijek simbolom islama u našoj Domovini. Kao takva i kao historijska kulturna ustanova ona je poznata ne samo među islamskim narodima, nego i u čitavom kulturnom svijetu. Za nacionalizaciju medrese sada nema ni potrebe ni nužde, jer naša Domovina u svom zamahu velelebne izgradnje pod Vašim humanim i pravednim rukovodstvom može za svoje potrebe podići potrebne zgrade, a da ne dira u ovu zgradu koja se nalazi neposredno uz Gazi Husrev-begovu džamiju (...) Pošto vjerujemo da ste Vi gospodine Maršale, i kao šef naše socijalističke Domovine i kao veliki čovjek, vrhovni zaštitnik pisanih i stvarnih sloboda svih naših građana, to se sa potpunom nadom i vjerom u uspjeh obraćamo Vama s molbom da se cijela zgrada Gazi Husrev-begova vakufa, u kojoj je smještena medresa izuzme iz nacionalizacije i povrati Islamskoj vjerskoj zajednici u svrhu smještaja medrese.⁴⁹ Kabinet predsjednika FNRJ je odgovorio jednom od potpisnika predstavke da je cjelokupan predmet ustupljen na razmatranje Izvršnom vijeću Narodne republike Bosne i Hercegovine. U vezi s tim, Savezna komisija za vjerska pitanja je upozoravajućim tonom tražila da Komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine pozove sve potpisnike predstavke i ukaže da "postoji legalno i autoritativno rukovodstvo Islamske vjerske zajednice sa Reis-ul-ulemom na čelu koji ulaže posebne napore na vjersko-prosvjetnom polju, te da ova predstavka znači zaobilaznje i dezavuisanje zvaničnih vjerskih organa."⁵⁰

Protiv mjera nacionalizacije Islamska zajednica je do 1. jula 1961. godine sreškim komisijama za nacionalizaciju uputila 173 žalbe, od kojih su pozitivno riješene 32, a negativno 141. Razmatrajući proces nacionalizacije objekata vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, Komisija za vjerska pitanja je upozorila da općinske i sreške komisije za nacionalizaciju nisu "dovoljno" vodile računa o zauzetim stavovima o pitanju nacionalizacije vjerskih objekata. Tako Komisija, pored ostalog, ukazuje "da u nekim mjestima vjerskim organizacijama nisu ostavljene ni najnužnije poslovne prostorije niti stanovi za vjerske službenike. "Šta više, u priličnom broju slučajeva vjerskim organizacijama, a naročito Islamskoj vjerskoj zajednici ostavljene su vrlo stare i trošne zgrade ili zgrade koje su urbanističkim planom dotičnog mjesta predviđene za rušenje u najskorije vrijeme" (podvukao D.B.).⁵¹

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ AJ, 144-42-394, Dopis Savezne komisije za vjerska pitanja Komisiji za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine, 10.2.1960.

⁵¹ ABH, KZVP, kut. 13, br. 195/61.

Na proširenoj sjednici Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine, održanoj 3. aprila 1962. godine, ukazano je na potrebu da se uspostavi više reda, sistematičnosti i zakonitosti u rješavanju imovinsko-pravnih pitanja vjerskih zajednica. Kada je riječ o eksproprijacijama, uzurpacijama i drugim vidovima oduzimanja imovine vjerskih zajednica, Komisija je ocijenila da treba postupati u okvirima zakonskih propisa. Provociranje vjerskih zajednica na ovim pitanjima, prema ocjeni Komisije, može imati štetne političke posljedice. Neodrživa su mišljenja da se eksproprijacija vjerskih objekata treba vršiti samo po sili urbanističko-regulacionih rješenja bez sporazuma sa vjerskim zajednicama, a uz to još i bez adekvatne naknade. Komisija je zaključila da eksproprijaciju vjerskih objekata treba vršiti u dogovoru sa nadležnim vjerskim organima, uz nuđenje obeštećenja i drugih zakonom dozvoljenih protivusluga. U pogledu zaposjednutih stambenih prostorija u zgradama vjerskih zajednica, odlučeno je da treba u najkraćem roku regulirati pitanje urednog plaćanja stanarine. "Takođe treba težiti da se ove zgrade postepeno oslobode i povrate u posjed njihovim vlasnicima (...) Sva dugovanja proistekla zbog neplaćanja stanarine za korištenje zgrada ili prostorija u vjerskim zgradama treba što je prije moguće likvidirati i onemogućiti da takve vrste neriješenih pitanja budu smetnja za razvijanje dalje saradnje sa vjerskim zajednicama." Na kraju zaključaka Komisija je sugerirala da se predmeti iz oblasti nacionalizacije što prije okončaju.⁵²

Zaključne napomene

KPJ je tokom prvih decenija svoje vladavine kao jedan od glavnih zadataka postavila ovladavanje ekonomskom sferom društva, a sve s ciljem stvaranja pretpostavki za sprovođenje zacrtane partijske politike. Uspostavljeni monopol nad političkom vlašću omogućio je Partiji da lakše realizira ovaj zadatak i izvrši podržavljenje privatne svojine. U tom procesu stvaranja državnog sektora kao temelja državnog socijalizma, pored ostalih vjerskih zajednica, na udaru je bila i Islamska zajednica. Različitim restriktivnim zakonskim mjerama (konfiskacija, agrarna reforma, nacionalizacija, eksproprijacija, kolektivizacija, itd.) Islamska zajednica je do 1961. godine teško finansijski i ekonomski pogođena. Step en osiromašenja i razvlašćivanja je bio toliki da je Islamska zajednica u narednim godinama i decenijama bila prisiljena boriti se za održavanje osnovnih funkcija ove zajednice. Obim i vrijednost imovine Islamske zajednice, koji je u Bosni i Hercegovini do 1961. godine prešao u društve-

⁵² ABH, KZVP, kut. 14, br. 23/1961. Zaključci sa proširene sjednice Komisije za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine, 16.5.1962.
